

ВІЙСЬКОВА ПОЛІТИКА В ДЕРЖАВОТВОРЕННІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

КРАВЧУК Микола Володимирович,
*к.ю.н., доцент, доктор права Українського
вільного університету, завідувач кафедри
теорії та історії держави і права
Тернопільського національного економічного
університету, Заслужений юрист України*

Постановка проблеми. Сьогоднішній стан України потребує, як і століття тому, відповіді на запитання про значимість і роль власних Збройних Сил в українському державотворенні. З огляду на те, що Україна перебуває в процесі ведення війни, нав'язаної північною сусідньою державою, яка виступила одним із гарантів безпеки країни у ході ядерного роззброєння і набуття без'ядерного статусу. Нині частина території України захоплена нею, агресором-«гарантом безпеки» (анексований Крим, окупована і розграбована частина Донецької і Луганської областей), щоденно ведуться бойові дії, в ході яких гинуть від бойовиків, скерованих країною-загарбником, українські патріоти. Отже, Україна втратила свій суверенітет, сутнісну ознаку незалежної національної держави, при цьому, маючи наймогутніший воєнний потенціал однієї з найбільших колишніх радянських республік. Перемістившись у події столітньої давності, стає зрозумілим, що історія повторюється. Адже українці на початку ХХ ст. також втратили свою державу УНР, ЗУНР, володіючи потужним військовим ресурсом (кожний четвертий українець був призваний до війська, біля 4 млн. жителів України перебували на фронтах Першої світової війни. Маючи таку військову силу, Україна не зуміла відстояти найсуттєвіше право кожної нації, народу – право на самовизначення. З огляду на це диний урок, як століття тому, є актуальним і сьогодні.

Доречно підкреслити, що в українському державотворенні військовий фактор був завжди визначальним. Часто військо виступало базовим чинником, основною рушійною силою у відродженні власної держави, про що автор зазначав у попередніх наукових розвідках [1; 2; 9]. Не стало це виключенням і у процесі розбудови Української держави на західних землях України, яка отримала назву Західноукраїнська Народна Республіка. Так, в ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р., за добу до захоплення влади у Львові Польською ліквідаційною комісією, за наказом Української Головної військової команди (УГВК) на чолі з Д. Вітовським, українськими військовими формуваннями були зайняті найважливіші об'єкти Львова. О 7-й годині ранку Д. Вітовський доповідав голові УН Ради К. Левицькому про заволодіння столицею Східної Галичини «без пролиття крові і взагалі без жертв» [3, с.140-141, 143-144]. За твердженням Б.Й. Тищика: «це була велика перемога УГВК й особисто Д. Вітовського, як і політичного керівництва УН Ради, яке дало згоду на військову акцію». Отже, цей факт підтверджує, що від стану розвитку власного війська цілковито залежить цілісність і живучість створеної держави. «Але державницька місія Української Галицької Армії була попереду» [2, с.28]. Тому військова політика та досвід формування Армії ЗУНР (УГА) є цінним і важливим для сучасного державотворення. З цього приводу О.Ю. Карпенко зазначив: «Дослідженню ЗУНР присвячено широкий спектр видань: від газетної публіцистики до фрагментів в окремих працях та моног-

рафій. І все ж, незважаючи на це, історія ЗУНР, як й УНР, є одним із найменш вивчених і дискусійних питань в історії України» [4, с.13]. З огляду на те, що *політика – це «сукупність ідей стратегічного характеру, що вироблені органами державної влади і втілені в конкретні програми розвитку суспільного життя і держави»* [5, с. 62], для висвітлення особливостей військового будівництва ЗУНР обрана вищезазначена тема.

Даній проблематиці присвячені праці багатьох вчених, які у певній мірі досліджують питання військової сфери, серед них: Д. Дорошенко, Т. Гунчак, М. Гуцуляк, О. Кузьма, М. Лозинський, Н. Полонська-Василенко, О. Субтельний, О. Удовиченко, Л. Шанковський, В. Верига, О. Вівчаренко, В. Гордієнко, О. Карпенко, М. Кобилецький, М. Кугутяк, В. Кульчицький, М. Литвин, С. Макарчук, К. Науменко, Б. Тищик та ін.

Отже, метою даного дослідження є висвітлення особливостей проведення військової політики в ході державного будівництва на західноукраїнських землях, відношення політичного проводу до формування Армії ЗУНР (Української Галицької Армії), її правове закріплення.

Виклад основного матеріалу. Прагнення до створення власної держави ніколи не покидало українців, й зокрема тих, що проживали на західних землях. За твердженням Б.Й. Тищика: «В умовах постійної боротьби з нападами зовнішніх ворогів, внутрішніми конфронтаціями і негараздами виникла та розвивалась могутня українська держава – Київська Русь, історію якої згодом присвоїла собі Російська держава та наука, Галицько-Волинське королівство, далі – Українська козацька республіка, а пізніше новітні українські держави початку ХХ ст. Українська Народна Республіка (в період УЦР, Директорії), Українська Держава П. Скоропадського, Західноукраїнська Народна Республіка» [3, с.5].

Впродовж 600 років, після захоплення у 1349 р. галицьких земель польським королем Казимиром III в українців панувало незгасиме бажання відновити власну державу, позбутися впливу поневолювачів. Це зміцнювало їхню волю, породжувало їх військово-протестні виступи, посилювало стійкі переконання в необхідності збройного захисту суспільного життя українців, що в цілому було основою формування військової політики. Яскравим прикладом вироблення української військової політики була козаччина, з її кінцевим результатом, створенням Української козацької держави. Її формою був військово-демократичний устрій, який започатковано у Запорізькій Січі і поширено на всю Україну.

Потребує детального дослідження й ретельної оцінки «боротьба за соціальне і національне визволення з під австрійського гніту у кінці ХІХ – на початку ХХ ст.», коли, внаслідок утисків влади і протидії інших національностей українцям, українська нація у Східній Галичині перетворювалася в «нацменшини». Особливостями цього періоду було те, що в надрах Австро-Угорської держави зароджувалися різні протестні акції, заходи протидії українців Галичини. У цей період відбувається «становлення ідеології новітнього українського національного руху». Показовою стала масова активізація культурно-освітніх, спортивних, спортивно-пожежних молодіжних товариств «Сокіл», «Січ». За твердженням авторів видання «ЗУНР: 1918-1923. Ілюстрована історія»: «Спортивні товариства «Сокіл» (1894), «Січ» (1900), призначені для фізичного загартування і зміцнення української молоді, були основою українського війська» [6, с.51]. На масовість цього руху вказує те, що перед «Першою світовою війною в Галичині налічувалося близько 900 сокільських організацій та понад 1000 «Січей», які «об'єднували в своїх лавах кілька десятків тисяч української молоді».

«Масове поширення цього українського руху гуртувало молодь і стрімко проклало шлях до формування власного війська» [1, с. 26; 3, с. 97]. Тут доречно підкреслити, що вироблення української військової політики відбувалося на ґрунтовній соціально-політичній основі. Саме Українська радикальна та Українська соціал-демократична партії, маючи свій план національно-державного будівництва, стали організаторами формування січово-сокільських товариств, яке отримало широке схвалення і велику підтримку серед української молоді [1, с.26]. Підтвердженням цього слугує демонстрація досягнень «січового стрілецтва» на різних зібраннях, фестивалях, зокрема, одне з них відбулося під час святкування ювілею Тараса Шевченка, 28 червня 2014 р., у м. Львові, трансформувались на масову національну маніфестацію за участю понад 12 тис. осіб, яка наглядно продемонструвала могутність національно-визвольного руху західноукраїнців [7, с.61].

Доречно підкреслити, що Перша світова війна для українських державотворчих процесів стала своєрідним каталізатором, рушійною силою.

За твердженням О. Карпенка: «для західних українців, поразка центральних держав і російська перемога, означала втрату всіх їхніх національно-політичних і культурних здобутків, а перемога навпаки, країн Троїстого союзу відкривала нові перспективи на відвоєваній землі. Тому з самого початку всі провідні українські політичні сили підтвердили проавстрійську орієнтацію» [4, с.62].

Для визначення військової політики західноукраїнського державотворення важливою була нарада, 2 серпня 1914 р., лідерів НДП, УРП і УСДП за участю представників стрілецьких організацій «Сокола-Батька», «Українського Січового Союзу», «Українських січових Стрільців», яка завершилася створенням Головної Української Ради (ГУР, через рік перейменованої в ЗУР) з метою «координації всіх політичних кроків з боку українського населення, організації військових частин, загалом, – для захисту українського народу Австро-Угорщини під час ведення війни. А 3 серпня 1914 р., ГУР своїм маніфестом звернулася до українського народу Галичини із закликом боротися за визволення України. Для ведення військових справ вона, об'єднавши начальні управи стрілецьких організацій, створила Українську Бойову Управу (УБУ), та отримавши дозвіл австрійської влади, почала формувати Легіон Січових Стрільців [4, с.63].

За твердженням О. Карпенка: «Серед найширших верств українського народу в Галичині, за свідченням очевидців тих подій, ідея організації українського війська відразу набула популярності, проникла до найвіддаленіших закутин краю» [4, с. 64]. Після виданого 6 серпня 1914 р. ГУР спільно з Бойовою управою заклику до українського суспільства вступати в ряди Українських січових стрільців, впродовж двох тижнів до лав Легіону записалося біля 28 тис. добровольців. Для його матеріального забезпечення населення щедро посилало пожертви в грошах, дорогоцінностях і продуктах, оскільки австро-угорська влада для технічного оснащення Легіону виділяла мізерні кошти, 50 тис. крон [3, с. 101]. У сформованому легіоні (згодом полку) Українських січових стрільців «січовики Військову присягу приймали двічі: спочатку загальну для всього австрійського війська, а вдруге – національно-патріотичну – на вірність і славу Україні» [8, с. 9]. Вдруге склали присягу своєму духівнику із наступним змістом: «Я УСС, присягаю українським князям, гетьманам, Запорізькій Січі, могилам і всій Україні, що вірно служитиму рідному краю, боронитиму його перед ворогом, воюватиму за честь української зброї до останньої каплі крові. Так мені, Господи Боже й Архангеле Михаїле, допоможіть. Амінь». Це підтвердило, що УСС, приймаючи участь у Першій світовій війні, виборювали Українську державу. Невели-

кий кількісно, але сильний своїм духом, готовністю до самопожертви в ім'я здобуття Україною своєї держави, за чотири роки Першої світової війни Легіон став першорядною бойовою одиницею. Його діяльність була найкращою пропагандою ідей опори на власні сили і збройної боротьби за Українську Державу [2, с. 27].

Протестуючи проти антиукраїнської політики Австрії, Січові Стрільці кілька разів ставили питання про розпуск Легіону, але Бойова Управа та Українська Парламентська Репрезентація зі стратегічних міркувань стримувалися від такого кроку [1, с. 36].

У грудні 1917 р. відбулася друга таємна нарада старшин (перша нарада була проведена 25 травня 1917 р. щодо обговорення плану майбутніх дій УСС), де затвердили пропозицію Д. Вітовського про створення Української держави на Західній Україні. Детальний план побудови Української Армії на Західній Україні, кінцевою метою якого була самостійна Україна, розробив Д. Паліїв [10, с. 28–29; 9, с. 20].

Важкою була «воєнна» доля західноукраїнського народу. У цьому плані Б. Тищик підкреслив: «У результаті військових дій, австро-угорського і російського терору «нещасливе українське населення Галичини» опинилося буквально між двома вогнями: з одного боку його мордували москалі за «мазепинство», з другого – австрійці і мадяри за русофільство. У той же час українці мусили битися за своїх мучителів, одні в рядах російської, другі в рядах австрійської армій. Рідні брати мусили стріляти одні в других» [3, с. 108].

На думку М. Литвина, саме: «Революції в Росії, Німеччині, Австро-Угорщині, а також утворення Центральної Ради в Києві, проголошення Української Народної Республіки та Української Республіки Рад активізували національний рух на західних землях України. ... Отож, на той час, головною перешкодою для галицьких українців були саме поляки, які прагнули відродити Річ Посполиту в її «історичних кордонах», включно із Прикарпаттям. З метою запобігання цим діям, 25 березня 1918 р. українські діячі парламенту скликали у м. Львові з'їзд, спільні збори 500 представників від усіх галицьких партій, на якому сформувавши стратегічні завдання: «з українських земель Галичини і Буковини утворити окремий державний організм, надати національним меншинам на цій території повного забезпечення їх автономії та політичної рівноправності. ... Реалізуючи ці плани, Українська парламентська репрезентація домогалася від уряду відмови від усяких тактичних зобов'язань щодо утиску «правно-державного становища Східної Галичини» [8, с. 9].

«Проте зупинити хід історії було не можливо. Як зазначили дослідники, охоплена революцією Австро-Угорська імперія розвалювалася, на її землях виникали нові національні держави – Польща, Чехословаччина, Австрія, Угорщина, Королівство сербів, хорватів, словенців. До свого визволення прямували й українці» [6, с. 123].

На думку М. Литвина: «Заходами Народного комітету та Української Парламентської Репрезентації 18-19 жовтня 1918 р. у Львові представники українських політичних партій, послы парламенту і сейму, греко-католицькі єпископи Галичини й Буковини утворили Українську Національну Раду (далі – УНРади), яка задекларувала відродження Української держави. Хоч серед керівників Ради панувала думка про мирний перехід влади (цього домогалася Віденська делегація Є Петрушевича), проте ЦВК, який в середині жовтня реорганізувався в Український Генеральний Військовий Комісаріат (УГВК) пильно стежив за ситуацією у краї, передусім за діями польських військових організацій, і наполегливо готувався до збройної боротьби, збираючи навколо себе українські військові сили [8, с. 34].

У той час, коли старше покоління галицьких політиків, вперто оббиваючи поро-

ги різних урядовців фактично розваленої Австро-Угорщини, добивались «дарованої», «законної» свободи, поневолені народи брали владу в свої руки [2, с. 27].

За оцінкою М. Литвина, наприкінці жовтня обставини у краї склалися так, що розв'язати цей складний вузол національно-політичних протиріч можна було лише силою зброї [8, с. 37].

Отже, збройний переворот 1-го листопада 1918 р., очолений Дмитром Вітовським, і забезпечив проголошення незалежної Західноукраїнської Народної Республіки. Тим самим, мета Українських Січових Стрільців, з якою вони вийшли на боротьбу в Першій світовій війні, була ними ж і досягнута без будь-якої сторонньої допомоги.

У цьому плані слушно підкреслити, що акту проголошення ЗУНР передувала достатньо скрупульозна робота військовиків, основою яких було українське стрілецтво. Для військового захисту української державності ЦВК на кінець жовтня у м. Львові об'єднали військовий потенціал у складі 60 старшин і 2400 стрільців, який реально був значно менший. Одночасно аналогічна робота була проведена у всій Галичині. У повітах утворено громадські комітети. Крім того, за розпорядженням УН Ради з Чернівців до Львова відкликано легіон УСС. Віддаючи належну оцінку усій діяльності Українського Січового Стрільцтва, Галицька делегація УН Ради постановила підпорядкувати всі українські полки Наказному отаманові УН Ради, яким призначено Дмитра Вітовського [2, с. 28].

За твердженням М. Литвина: «Після перемоги «Листопадового чину», вважаючи справу зробленою, чимало стрільців із селян розійшлися по домівках. Чималі надії покладалися на частини Українських січових стрільців які прибули залізницею з Чернівців аж 3-4 листопада 2018 р. Розпочалися криваві бої за Підзамче, Головну пошту, вокзал, сейм, цитадель. Відтак народно-демократична революція переросла у війну за суверенність республіки її захист від загарбницьких зазіхань щойно проголошеної Другої Речі Посполитої» [8, с. 12].

Переможний листопадовий виступ розхолодив більшість провідників. Незначні перші бої у Львові не пророчили великого кровопролиття. Це вплинуло на військове будівництво ЗУНР, а створення Галицької Армії розпочалося лише після падіння Перемішля, Ярослава, Львова, загарбання румунськими військами Буковини [2, с. 28].

У зв'язку зі зростанням протидії поляків, Д. Вітовський розгубився та подав К. Левицькому рапорт про свою відставку. УН Рада прийняла рішення про заміну Д. Вітовського Г. Коссаком, який в часи Першої світової війни був комендантом Легіону СС. Наказом від 5 листопада новий Начальний командант українських військ Григорій Коссак приступив до виконання своїх обов'язків. Начальником штабу цим же наказом призначено С. Горука. З перших днів (у період 5–8 листопада), для підвищення боєздатності і дисципліни війська, новий головнокомандувач видав чотири накази, якими запровадив ряд організаційних заходів. Зокрема, всі підхорунжі були підвищені до рангу хорунжих, особовий склад забезпечено грошовим утриманням, усі старшини отримали зобов'язання проводити постійну виховну роботу для піднесення бойового духу та протидії ворожій пропаганді, у військах було встановлено суворий пропускний режим, заборонене будь-яке спілкування з цивільним населенням, особлива увага була звернена на бережливе відношення до військового майна, зброї та боєприпасів, було запроваджене всебічне вивчення та чіткий облік офіцерських кадрів. Та здійснювати керівництво у складний військовий період ставало все важче. 9 листопада Г. Коссака на своєму посту заміняє новий командант Українських військ Г. Стефанів, а 13 листопада військовим командантом призначено полк. М. Мариновича [2, с. 29].

За цих умов основою військової діяльності Державний Секретаріат і Президент ЗУНР вважали дії командантів і планування операцій. Та для реалізації цих планів не знайшлося високо кваліфікованих військовиків вищої ланки. Тому на посади команданта (командувача) і начальника штабу українських військ були запрошені і призначені генерал російської армії М. Омелянович-Павленко (старший) і полковник російської армії С. Мишковський. Їм обом випала висока честь формування регулярної Української Галицької Армії (УГА). Саме С. Мишковський ретельно розробив основи організації УГА у грудні 1918 року. Цей план базувався на врахуванні всіх військових українських груп, що вже діяли на фронті. Плановими заходами передбачалось утворення 3-х військових корпусів (військова структура –здатна діяти автономно), кожний з яких повинен був складатися з 4-х бригад. Бригада, в свою чергу, складалась із чотирьох куренів піхоти, одного полку артилерії, сотні кавалерії, сотні саперів, технічних частин забезпечення, обозів, медичних відділів. Завершальний етап діяльності армії розпочався наступом українського війська під командуванням генерала О. Грекова, але нестача боєприпасів змусила відступити, поклавши кінець найславетнішим дням в історії УГА [2, с. 29].

Порівняльний аналіз та оцінка військової політики Західноукраїнської Народної Республіки та Української Народної Республіки в добу Української Центральної Ради, Директорії, Української Держави П. Скоропадського вказують, що західноукраїнські державники більш повно використали військовий чинник у відродженні власної держави всупереч пацифістській політиці провідників УЦР, хоч і ресурсні можливості галичан були значно менші.

УЦР рішенням Малої Ради 3 (16) січня 1918 прийняла закон «Про народну армію», який регламентував основні засади створення Української Армії на основі народної міліції.

Стосовно порівняльної оцінки військового будівництва сучасної України, то необхідно зазначити, що, на думку науковців, військова політика здійснювалась у формі конструктивної невизначеності. За їх оцінкою «відсутність такої основи призводить до «коливання», яке ми спостерігаємо протягом всього періоду військового будівництва в Україні – від планування лише «під загрози», як це було приблизно до 2000 р., до теперішньої крайності планування «під економічні можливості». У результаті, ЗС України лише неухильно скорочувалися – у той час, як правоохоронні органи за роки незалежності значно зросли в чисельності. За нещодавнім свідченням колишнього міністра оборони О. Кузьмука: «Після розпаду Радянського Союзу чисельність МВС збільшилася втричі, Внутрішніх військ – у чотири рази, а СБУ – в шість разів. Тим часом Збройні Сили України скоротилися втричі... Внутрішні війська створюють округи, прикордонні також, під назвою «напрями». В Україні все більше з'являється генералів у податковій міліції, МВС та інших структурах [11]. За оцінкою О. Кузьмука існує цілком реальна загроза перетворення України у військово-поліцейську державу. Отже, практика впровадження військової політики в ході державотворення в добу Центральної Ради і в сучасній Україні повторюється, армія набуває форми «народної міліції».

Висновки. По-перше, попри те, що УГА не зуміла захистити суверенітет ЗУНР, оскільки їй протидіяла в декілька раз могутніша за своїм технічним потенціалом і людським ресурсом польська армія, яка мала повне, всебічне забезпечення країнами Антанти, в тому числі і військовою силою (армія Галлера), досвід державотворення у військовій сфері на західних землях є повчальний і цінний для сучасних державників.

По-друге, матеріали дослідження підтверджують, що на всіх етапах державот-

ворчих процесів в період ЗУНР при впровадженні військової політики діяв принцип: «національне військо – це не лише реальна, організована сила будь-якого народу, держави, але й надія, і символ захисту незалежності, суверенітету народу, втілення його свободи навіть тоді, коли немає потреби з кимось воювати» [12, с. 84].

Список використаних джерел:

1. Кравчук М. В. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914-1993 рр.: історико-правове дослідження. Івано-Франківськ – Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 1997. 292 с.
2. Кравчук М.В. Армії в державотворенні Західноукраїнської Народної Республіки: організаційно-правові засади. *Актуальні проблеми правознавства. Збірник наукових праць ЮФ ТНЕУ*. Тернопіль. 2017. Випуск 3. С.25-30.
3. Тищик Б.Й. Західно Українська Народна Республіка (1918-1923). Історія держави і права. Львів: Тріада плюс, 2004. 392 с.
4. Західно-Українська Народна Республіка. 1918-1923: Історія. /Керівник авторського колективу й відповідальний редактор Олександр Карпенко. Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. 628 с.
5. Тернавська В.М. Сучасні засади правової політики України. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід: Праці 3 Міжнар. наук.-практ. конф.* (Тернопіль, 20-21 квіт. 2018). Тернопіль, 2018. С.62-63.
6. ЗУНР. 1918-1923: Ілюстрована історія. Львів-Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2008. 524 с.
7. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. Київ, 1993. 288с.
8. Литвин М. Україно-польська війна 1918-1919 рр. Львів: Інститут українознавства НАНУ; Інститут Центрально-Східної Європи, 1998. 488 с.
9. Кравчук М.В. Українські Січові Стрільці. Івано-Франківськ, 1998. 40 с.
10. Гордієнко В.І. Українські Січові Стрільці. – Львів, 1990. 48 с.
11. Поляков Леонід. Воєнна політика України: конструктивна невизначеність? URL: http://old.razumkov.org.ua/additional/article_polyakov_NSD56_ukr.pdf
12. Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А, Лешкович Н.О. Становлення державності в Україні (1917–1922 рр.): монографія. Львів-Івано-Франківськ: Світ. 272 с.

